

BLATA, VIDES UN VARAS MIJIEDARBĪBAS ROMĀNU SĒRIJĀ MĒS. LATVIJA, XX GADSIMTS

Madara Stāde ir tulkotāja, *Mg. transl.*, filoloģe, *Mg. philol.*, un zinātniskā asistente LU HZF Latvistikas un baltistikas nodaļā un LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijā. Pašlaik piedalās projekta *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts* īstenošanā, kā arī kopā ar informātikas, valodniecības un datorlingvistikas speciālistiem izstrādā latviešu valodas leksisko tīklu projektā *Latviešu valodas WordNet un vārdu nozīmju nošķiršana*. Galvenās pētnieciskās intereses vērstas uz jaunākās latviešu prozas pētniecības metodēm, literatūras tulkošanu un pielāgošanu, kā arī efektīvu valodas rīku izstrādi nolūkā saglabāt latviešu valodas aktualitāti arī digitālajā laikmetā.

Raksturvārdi: blats, jaunākā latviešu literatūra, *Mēs. Latvija, XX gadsimts*, vēsturiskais romāns, vide, vara.

Blats kā savstarpēja labuma gūšanas mehānisms padomju plānveida ekonomikas un deficīta apstākļos mūsu sabiedrībā joprojām figurē galvenokārt atmiņu stāstos, kuri mūsdienā klausītājam ne vienmēr būs pilnīgi saprotami. Tikai izprotot reiz pastāvējušo deficītu un blatu, top patiesi skaidrs, cik patiesībā vērtīga padomju gados bijusi, piemēram, šķīstošā kafija vai džinsa bikses. Īsumā šo semiotisko un semantisko nobīdi iespējams skaidrot ar to, ka mūsdienā atvērtā tirgus ekonomikā abas minētās preces vairs nav caur paziņām un ārkārtīgi lielām pūlēm iegūstams luksuss, bet gan pavisam ikdienišķi pirkumi.

Tomēr, vērojot pēdējās desmitgades tendences latviešu literatūrā, iespējams secināt, ka nupat ir pagājis pietiekami ilgs laika posms, lai tagad blats kā vēl viens saistošs un dažbrīd absurds elements tiktu dažādos veidos atdzīvināts romānos, kas vēsta par padomju gadiem Latvijā. Viens no šādiem literāriem projektiem, kurš izraisījis ievērojamu rezonansi Latvijas

lasītāju kopienā, ir romānu sērija *Mēs. Latvija, XX gadsimts*. Šo sēriju veido 13 autoru darbi, kuri skar dažādus laika periodus Latvijā visa 20. gadsimta garumā. Lai gan sēriju idejiski iespējams skatīt kā saistītu vienumu, tematikas un stila ziņā katrs autors spējis savam darbam piešķirt īpašu, neatkārtojamu veidolu. Līdz ar to, no literatūras skatpunkta raugoties, šī sērija ir jo īpaši interesanta pētījumiem par viena aspekta atveidēm visos sērijas romānos. Šajā gadījumā par vienojošo aspektu izraudzīts tieši blats, kurš ir saistīts ar konkrētu posmu 20. gadsimta vēsturē, proti, padomju periodu Latvijā. To romānu sērijā daļēji vai pilnībā aptver astoņi no 13 romāniem. No minētajiem astoņiem romāniem blats visuzskatāmāk atveidots četros darbos: Andra Akmentiņa romānā *Skolotāji*, Noras Ikstenas romānā *Mātes piens*, Andras Manfeldes romānā *Virsnieku sievas* un Laimas Kotas romānā *Istaba*.

Ir iespējams norādīt arī uz fragmentārām vai netiešām atsaucēm uz blatu citos sērijas

romānos, tomēr šāda veida interpretācija ietver zināmu neskaidrību un risku pārprast autoru patiesos nolūkus. Līdz ar to šajā pētījumā nolemts primāri pievērsties četriem minētajiem romāniem, lai izpētītu, kādā veidā autori īstenojuši blata motīvu sevis konstruēto varoņu ikdienā un kāda ir šī motīva mijiedarbība ar varas un telpas aspektiem aplūkotajos darbos.

Izvairīgā blata semantika un etimoloģija

Līdz šim blatam kā individuālam ar komunismu saistītam fenomenam veltīta visnotaļ fragmentāra uzmanība. Visbiežāk tas skarts atsevišķos rakstos un publikācijās, turklāt pētnieciskā interese par blatu pēdējo gadu gaitā manāmi mazinājusies. Iespējams, visievērojamākos pūliņus šīs parādības izpētei veltījusi politoloģe un sociālo zinātņu profesore Aļona Ļedeņova (*Alēna Ledeneva*) – viņas pētījums par blata un citu neformālu kontaktu nozīmi padomju ikdienā joprojām ir vienīgais liela apjoma darbs šī temata kontekstā.¹ Savos pētījumos viņa centusies arī izstrādāt pēc iespējas precīzākas šo procesu un sabiedrisko parādību definīcijas, kā arī veikusi vērienīgas aptaujas un intervijas bijušās Padomju Savienības iedzīvotāju vidū, lai pēc iespējas vispusīgāk izprastu gan blata darbības principus, gan šī termina izcelsmi.

Blata definējums ir teju tikpat netverams kā paša termina izcelsme. Definēt blatu ir sarežģīti galvenokārt tāpēc, ka dažādiem šī jēdziena lietotājiem dažādos laikos ir bijusi atšķirīga izpratne par to, kādas tieši savstarpējās attiecības blats ietver.² Piemēram, vēsturniece Šīla Ficpatrika (*Sheila Fitzpatrick*) blatu definē vienkārši kā ietekmi (angl. *pull*)³, kas pēc semantikas zināmā mērā pietuvināts arī šajā darbā skatītajai varas tematikai. Savukārt antropoloģe Neringa Klumbīte (*Neringa Klumbytė*) un politoloģe Gulnaza Šarafudinova (*Gulnaz Šarafudinova*) savā kopdarbā blatu sauc vienkārši par saka-riem (angl. *connections*)⁴. Tomēr konkrētāk

blatu iespējams raksturot kā personīgu kontaktu veidošanu un izmantošanu, lai iegūtu piekļuvi precēm vai pakalpojumiem, kuri parastam pircējam ir grūti pieejami vai nav pieejami vispār.⁵ Īpaši svarīgs šajā skaidrojumā ir jēdziens “piekļuve”, jo caur blatu tika iegūta tikai *iespēja* iegādāties kāroto, nevis pašu preci. Britu rakstnieks Edvards Krenkšovs (*Edward Crankshaw*), kurš nozīmīgu savas karjeras daļu veltījis padomju politiskās un sabiedriskās sistēmas izpētei, savulaik rakstījis, ka jau vēlinajā Staļina periodā bez blata padomju pilsonim nebija pieejams gandrīz nekas – personīgas pazīšanās bija nepieciešamas pat tik ikdienišķiem procesiem kā vilciena biļetes iegāde, jumta remonts vai naktsmāju meklējumi ceļošanas laikā.⁶ Tomēr Krenkšova minētais periods bija tikai garas, ar blatu saistītas tradīcijas agrīnais posms. Padomju ikdienā blats turpināja pastāvēt un attīstīties līdz pat PSRS sabrukumam, un tā izpausmes bija cieši saistītas ar konkrētu preču deficītu vai popularitāti noteiktos laika posmos – piemēram, gaļas kā deficītpreces un blata saistība bija teju nemainīga visa padomju perioda laikā, bet džinsa bikses blata kontekstā kļuva jo īpaši aktuālas 20. gs. 70. gadu otrajā pusē.⁷

No visiem sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* darbiem visizsmeļošāk blata pakalpojumu sistēmu izdevies atveidot L. Kotai romānā *Istaba: “TamarGrigorjevna mājās gandrīz neko nevārīja, bet produkti ledusskapī ilgi neglabājās. Tie rotēja. Es tev sviestu, tu man iespēju tikt pie korpēm. Es tev sviestu, tu man iespēju nopirkt kleitas drēbi draudzenes meitai uz izlaidumu. Es tev sviestu – tu man zeķbikses ar elastānu. Vai krūsturīti. Vai tualetes papīru. Vai poļu sejas krēmu. Vai somu matu šampūnu. Vai skaistu importa blūzīti.”*⁸

Lai gan blats galvenokārt tiek minēts kā tieši materiālu labumu iegūšanas līdzeklis, der atcerēties, ka caur blatu bija iespējams iegūt arī pakalpojumus vai ietekmēt kādas situācijas iznākumu sev par labu. To iespējams attiecināt,

¹ Ledeneva 1998.

² Turpat, 3–4.

³ Fitzpatrick 2000, 62.

⁴ Klumbyte, Sharafudinova 2013, 9.

⁵ Ledeneva 1998, 1.

⁶ Crankshaw 1959, 71–72.

⁷ Ledeneva 1998, 28–29.

⁸ Kota 2016, 64.

piemēram, uz iespēju tikt ārstētam konkrētā slimnīcā vai iestāties izvēlētajā universitātē.

A. Ļedeņova blata fenomenu skaidrojuši arī kā pārlietas tirgus kontroles “otru monētas pusi” jeb patērētāju reakciju pret strukturāliem sociālistiskās preču sadales sistēmas ierobežojumiem; no vienas puses blats palīdzēja padarīt padomju ekonomiku paciešamu, bet no otras puses to arī aktīvi sabotēja⁹. Šo divējādo blata darbu ir noderīgi atcerēties šī raksta turpinājumā, jo tas ticis izcelts arī pētītajos romānos.

Pievēršoties konkrēti termina “blats” izcelsmei, pastāv ievērojams skaits dažādu tā skaidrojumu. Pēc vienas no versijām, tas cēlies no Leonīda Brežņeva asistenta Anatolija Blatova uzvārda¹⁰. Savukārt lielākā daļa krievu valodas vārdnīcu vārdu “blats” saista ar tā sākotnējo, 20. gs. sākuma (tātad pirmspadomju) semantiku, kas saistīta ar noziedzīgām aktivitātēm. No šīs versijas izriet, ka frāze “dabūt caur blatu” (kriev. *po blatu*) sākotnēji nozīmēja “dabūt nelikumīgā ceļā”¹¹. Līdzīgu teoriju savos pētījumos par ikdienas dzīvi vēlinā Staļina perioda laikā min arī Š. Ficpatrika.¹² Interesanta ir arī kāda A. Ļedeņovas intervējamā liecība par īpašu šī termina variantu padomju gadu Odesā – tur esot lietojuši frāzi “caur burtu Z” (kriev. *po bukve Z*)¹³. Ņemot vērā pašreizējās ģeopolitiskās norises, šāda, ar padomju un Krievijas reālijām saistīta burta Z transformācija cauri laiku lokiem rosina visnotaļ daudzējādās asociācijas.

Iespējams runāt arī par blata mentalitāti laikmetā pēc Padomju Savienības sabrukuma, kad pēc ekonomiskās un politiskās iekārtas pārkārtošanās tajā joprojām palikušas iepriekšējās prakses, kuras savu izpausmi rod caur korupciju, lobijiem, kā arī tirgošanos ar piekļuvi informācijai vai pakalpojumiem. Skatītās romānu sērijas kontekstā par to rakstījis A. Jundze romānā *Sarkanais dzīvsudrabs* – tajā vairāki savstarpēji nesaistīti varoņi pēc pirmā Latvijas neatkarības atjaunošanas izraisītā pacilājuma viļņa izsaka savu vilšanos politiskajā

un ekonomiskajā elitē, kura joprojām turpina baudīt līdzīgas privilēģijas kā padomju gados, taču tagad tām nākušas klāt arī kapitālisma piedāvātās priekšrocības, kuras ir jo īpaši labvēlīgas turīgākajiem sabiedrības slāņiem.¹⁴ Lai gan pats jēdziens “blats” romānā netiek minēts, caur šiem aprakstiem tikusi izcelta ar blatu saistītās vērtību sistēmas mijiedarbība ar pēcpadomju sabiedrības realitātēm, kurām indivīds nespēj vai nevēlas pakārtoties tūlītēji, tāpēc turpina piekopt līdzšinējos paradumus. Turklāt šādā veidā romānā netieši tikusi iezīmēta arī potenciālā blata tendenču attīstības likne Latvijas sabiedriskajos un finansiālajos procesos līdz pat mūsdienām.

Par problemātisku uzskatāms arī blata kā jēdziena tulkojums citās valodās, jo īpaši gadījumos, kad šo valodu saskarsme ar padomju reālijām jau sākotnēji ir bijusi visai ierobežota. Salīdzinošās ekonomikas pētnieks Džozefs Berliners (*Josef Berliner*) atzinis, ka blata jēdziens ir tik ārkārtīgi daudzšķautņains un cieši savijies ar konkrētas kultūras vērtībām, ka tā pielāgojums citām valodām gandrīz vienmēr būs neveikls.¹⁵ Līdz ar to joprojām aktuāls paliek jautājums par latviešu literatūrai specifisku reāliju nogādāšanu līdz lasītājiem citās valodās, kas ir īpaši aktuāli romānu sērijai *Mēs. Latvija, XX gadsimts*, kuras vairāki darbi jau tikuši tulkoti un izpelnījušies interesi ārpus Latvijas robežām.¹⁶

Blats sērijas romānu lappusēs

Pievēršoties blata atveidei skatītajos sērijas romānos, iespējams secināt, ka autori izvēlējušies izcelt gan šī fenomena klasiskās izpausmes, gan tā apakšvariantus un neordināros gadījumus.

Visbiežāk blats aplūkotajos darbos ticis saistīts ar preču ieguvu – tas aprakstīts visos četros romānos. A. Akmentiņa romānā *Skolotāji* būtiska ar blatu saistītās tematikas daļa veltīta saldīnātājiem jeb cukuram un medum – darbā tikusi aprakstīta blata izmantošana, lai

⁹ Ledeneva 1998, 3.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat, 12.

¹² Fitzpatrick 2000, 62.

¹³ Ledeneva 1998, 13.

¹⁴ Jundze 2017.

¹⁵ Berliner 1957, 182.

¹⁶ Piem., Latvijas Republikas vēstniecība Spānijas Karalistē 2021; Stack-Nelson 2021.

sagādātu izejmateriālus biškopībai un vēlāk izmantotu iegūto medu šo personīgo kontaktu uzturēšanai.¹⁷ Ņemot vērā skolotāju ģimenes uzturēto bišu saimju nozīmīgumu visa darba gaitā un pat romāna mākslinieciskajā noformējumā, nav pārsteidzoši, ka arī ar blatu saistītie procesi tikuši koncentrēti tieši ap šo elementu.

Arī A. Manfelde (*Virsnieku sievas*) un L. Kota (*Istaba*) izvēlējušās pievērsties galvenokārt materiālajiem blata aspektiem, aprakstot, kā varoņi izmanto paziņu tīklu un rūpīgi pārdomātus kukuļus, lai tiktu pie kārotās preces. Piemēram, A. Manfelde atveido komerciālo attiecību uzturēšanu caur desām, banāniem un *Rīgas balzamu*¹⁸, savukārt L. Kota savā darbā izcēlusi blatu īpašas padomju pilsoņu grupas – mākslinieku – kontekstā:

*“Māksliniekiem blats atradās vienmēr. Kāds bija skaisti ādā iesējis viesu grāmatu, ko kāds, kuram bija puspazīstams gastronoms vadītājs, bija iešķinājis, lai atliek kafijas pupiņas. [...] Tādējādi gastronoms vadītājs jutās mazliet pietuvināts pasaulei, kas viņam pie labākās gribas bija nesasniedzama.”*¹⁹

Šajā piemērā uzskatāmi iezīmēta arī neskaidrā pāreja no materiālajiem blata ieguvumiem uz psiholoģisko un garīgo gandarījumu, ko tas sniedz abām iesaistītajām pusēm.

N. Ikstenas romānā *Mātes piens* blats minēts reti, taču, pateicoties autorei spējam koncentrētos teksta nogriežņos ietvert plašu nozīmju un konteksta spektru, abi no romānā minētajiem gadījumiem uzskatāmi raksturo konkrētas blata izpausmes šķautnes padomju Latvijā un arī ir vērsti uz galvenokārt materiāliem ieguvumiem.²⁰

Tomēr paralēli produktiem un precēm, ko minētajos darbos caur paziņas tiesas iegūt to varoņi, vērojams arī sarunātu pakalpojumu un priekšrocību motīvs. Piemēram, caur blatu iespējams arī iegūt darbaspēku²¹ vai sarunāt telefona līnijas ievilkšanu konkrētā dzīvoklī, kā tas redzams šajā piemērā: *“Ārons par viņu [Rozu] gādāja, un tas bija tik patīkami. Kaut*

*pa blatu, bet telefona ievilkšana noteikti ir tieši viņa roku darbs. Pasteidzināja rindu uz sāku, lai var papļāpāt ar Rozu.”*²²

Viens no neparastākajiem šāda veida blata izpausmes piemēriem sastopams romānā *Virsnieku sievas* – tajā aprakstīta iespēja par konkrētu samaksu nosūtīt ienaidnieku vai konkurentu uz izolatoru jeb “gubu”:

*“Guba parasti ir pārpildīta. Bet, ja tu esi kapteinis un kāds ķēms tevi sakaitinājis vai arī kāds ubļudoks stāv ceļā tavās karjeras kāpnēs vai dzīvokļa rindā, tad, noziedojošot kādu krāsu bundžu vai mašīnas detaļu, kas nu tavā darba vietā pieejams, tu vari nokārtot atpūtu gubā, kam vēlies, cik ilgi vajag. Viss kaut ko maksā.”*²³

Šajā piemērā izpaudies arī morāli degradējošais blata aspekts, kad sava labuma dēļ tiek nodarīts kaitējums citam, turklāt šim nolūkam tiek arī mākslīgi uzturēts izdevīgu paziņu tīkls, kas būtiski maina indivīdu savstarpējo attiecību definējumu.

Līdz ar to iespējams ne vien secināt, ka četrus aplūkoto darbu autoriem kopā izdevies atveidot visnotaļ plašu un daudzveidīgu blata sistēmas ainu, bet izcelt arī dažādos šī fenomena aspektus un iespējamus variantus atkarībā no tēlu un sižeta īpatnībām. Blats šajā gadījumā izmantots, gan lai virzītu varoņu savstarpējās attiecības vai radītu sarežģījumus sižetā, gan lai padarītu konstruēto laiktelpu ticamu un vienlaikus lasītājam pārsteidzošu un saistošu. Tas savukārt norāda uz nepieciešamību tuvāk skatīt arī blata un telpas saistību.

Blats un telpa

“Padzīta no padomju medicīnas karjeras, no tās kongresiem, kukuļiem un blatiem,” – tā savas karjeras negaidītās beigas raksturo viena no galvenajām varonēm romānā *Mātes piens*.²⁴ Šis fragments uzskatāmi parāda padomju ārstam pieejamo ikdienas labumu un iespēju klāstu, taču vienlaikus teikuma struktūra arī norāda uz blatu kā telpu – privilēģētu vidi, no kuras izdzīta romāna galvenā varone.

¹⁷ Akmentiņš 2018.

¹⁸ Manfelde 2017, 126.

¹⁹ Kota 2016, 8.

²⁰ Ikstena 2015.

²¹ Kota 2016, 180.

²² Kota 2016, 149.

²³ Manfelde 2017, 190.

²⁴ Ikstena 2015, 69.

Konkrētas telpas un vides romānos saistītas ar blatu vairāk nekā citas. Likumsakarīgi, ka viena no šādām telpām ir padomju veikals, kurā norit preces “pieturēšana”, zemletes tirdzniecība un centieni iedraudzēties ar pārdevēju. Caur jauneklīgi nevainīgu prizmu tas skatīts romānā *Skolotāji* – galvenā varone Sarmīte pieredz, kā viņas draudzene kļūst par veikala pārdevēju.²⁵ Sarmītes sākotnējais prieks par vieglu piekļuvi saldumiem sakrīt arī ar darba uzsākšanu partijas komitejā. Tādējādi no mazpilsētas atbraukusi varone atpazīst visaptverošā padomju realitāšu ielienkumā: sākumā tās ir iedvesmojošas runas un zemletes saldumi, bet vēlāk – ideoloģisks apjukums, bailes un apātija. Līdz ar varones politisko atmodu – procesu, kurš sastopams vairākos sērijas romānos, – veikals kā blata īstenošanas vide sāk Sarmīti atgrūst arvien vairāk: “*Tik nosacīts viss likās, kopš viņu pilsētā vairs nevilināja nekas, tikai rūgtums tāds, droši vien Kristīnei tagad apkārt spieto kaudzēm draudzeņu, svētki nāk, saldumus no letes apakšas visiem gribas.*”²⁶

Arī šajā piemērā blats cieši saistīts ar vidi – šoreiz tā ir pilsēta. Kopumā urbānā vide A. Akmentiņa romānā veido tiešu pretstatu ciematam, kurā blata vietā pastāv citas, kopienai izdevīgākas komerciālās attiecības, piemēram, vienlīdzīga saldumu sadale visu ciemata bērnu starpā.²⁷

L. Kotas romāna *Istaba* blata elementi jau spējuši izrauties no telpas ierobežojumiem – tie kā zīmīgas liecības viscaur izraibina romāna vidi, ieskaitot arī, padomju terminiem izsakties, tēlu dzīvojamo platību. Piemēram, kad no laukiem atbraukusi Margrieta apciemo Rīgas radus, viņa novēro: “*Pa blatu dabūtās kafijas bundžiņas tante bija nolikusi plauktiņā. Kā skaists dekors, sen izdzertas.*”²⁸

Līdz ar to blata simbolika turpina iezīmēt romānā konstruēto laiktelpu arī pēc tam, kad caur pazišanās iegūtā prece ir beigusies vai pārstājusi veikt savu funkciju.

Citkārt romānā blats atveidots kā vienīgais veids, caur kuru izveidot pievilcīgu dzīvošanai patikamu vidi. Tā, piemēram, viltotās mākslas tirgotājs Ārons Markovičs iesaka Margrietai izmantot blatu, lai tiktu pie porcelāna servīzes, jo “*citādi visu mūžu var nodzīvot, ēdot no alumīnija bļodām kā sētas suņi un dzerot no emaljētām krūzēm kā batraki*”²⁹.

Skatītajos romānos telpu definē ne vien blata klātesamība, bet arī tā *trūkums*. Kā īpaša telpa Padomju Latvijā, kurā blats neeksistē, atveidota Karostas pilsētiņa A. Manfeldes romānā *Virsnieku sievas*. Tā kā Karostā tikušas izmitinātas virsnieku ģimenes, kurām tika nodrošināta piekļuve plašākam, labākas kvalitātes produktu klāstam, veikalos šajā pilsētas daļā valdīja ievērojami lielāka pārticība nekā pārējā Liepājā. Šī iemesla dēļ, kā raksta Manfelde, “*akūta deficīta pilsētiņā nebija un līdz ar to arī blatu sistēmas*”³⁰. Šī citādā, no blata atbrīvotā sistēma visa darba gaitā tikusi vairākkārt aprakstīta un salīdzināta ar citām pilsētām dažādu produktu un preču kontekstā. Piem., Karostas veikaliņa pārdevēja Frosja apraksta cīkstēšanos par desām un garajām pircēju rindām Liepājā, tiek minēts arī nevienmērīgais apavu sadalījums abu pilsētu veikalos:

“*Lielajā veikalā uz pavadzīmes izsviesti divdesmit pāri, bet Karostas mazajās bodītēs – pa piecdesmit. Un kas tas ir – divdesmit! Katrai pārdevējai, veikala priekšniecei, viņas radiem, vedējam, vēl šam un tam. Un tikai tad tam satrakotajam pūlim, kas varbūt visu nakti rindā stāvējis.*”³¹

Tas savukārt pamudina romānā atveidotos Liepājas iedzīvotājus izmantot pazišanās un blatu pavisam jaunam mērķim – lai iegūtu viltotas caurlaides, ar kurām caur īpašu kontrolpunktu iekļūt ierobežotajā, no pārējās pasaules nošķirtajā Karostas vidē un tās pārtikas veikalos, kuros nav nepieciešams izmantot blatu, lai tiktu pie kārotās preces.³²

Minēto autoru veidotie, daudzveidīgie blata un telpas mijiedarbības apraksti lasītājam atklāj pavisam jaunu padomju pasaules šķautni – no

²⁵ Akmentiņš 2018, 197.

²⁶ Turpat, 213.

²⁷ Turpat, 15.

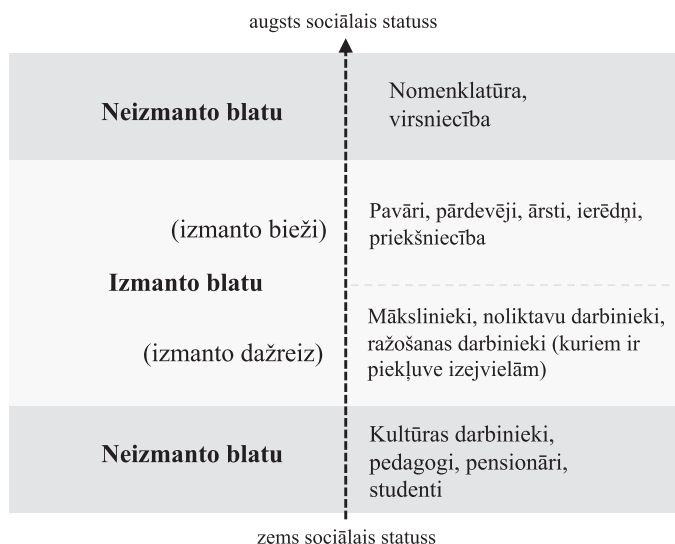
²⁸ Kota 2016, 15.

²⁹ Kota 2016, 74.

³⁰ Manfelde 2017, 53.

³¹ Turpat, 126.

³² Turpat, 73.

Attēls. Blata hierarhijas un ar to saistīto tēlu grupu shēma rakstā aplūkotojās romānos

sabiedriska padomju ikdienas procesa blats romānos ir pārvērties un izaudzis par apkārtējo vidi definējošu parādību.

Blats, hierarhija un vara

Papildus telpiskajam aspektam blats skatītajos romānos iezīmē arī skaidri definētas, hierarhiskas attiecības dažādu tēlu grupu starpā un tādējādi kalpo par savdabīgu sociālo un varas orientieri. Ja šīs hierarhiskās attiecības analizē pēc dualisma principa, ir iespējams definēt divas galvenās tēlu grupas – tos, kas blatu neizmanto, un tos, kuri izmanto. Otrajā kategorijā iespējama arī zināma gradācija – piem., L. Kotas romāna *Istaba* varone Margrieta blato kautrīgi un paretam³³, bet Jese N. Ikstenas romānā *Mātes piens* regulāri izmanto pazišanos, lai tiktu pie visdažādākajiem “zemletes brīnumiem”³⁴.

Taču blata neizmantošana neizriet no iespēju vai paziņu trūkuma vien. Kā minēts iepriekš, šādus paņēmienus nelieto arī privileģētās tēlu grupas, jo tām blats nemaz nav nepieciešams.

Šādiem tēliem pieskaitāmi ne vien A. Manfredes aprakstītie Karostas iedzīvotāji, bet arī L. Kotas romānā atveidotais padomju armijas rezervists Romāns – viņš pārtiku saņem tā dēvētajos specveikalos³⁵. Tas būtiski maina iespējamo hierarhijas shematiku. Tā varētu izskatīties aptuveni tā, kā ir redzams attēlā par blata hierarhiju.

Jāņem vērā, ka shēmā iekļautas tikai pētītajos romānos minētās vai noprotamās sabiedrības grupas, tāpēc tā nav uzskatāma par vēsturiski precīzu. Šis attēls drīzāk atspoguļo to realitāti un ar blatu saistīto hierarhiju, kuru savos darbos veidojuši romānu autori.

Jo īpaši smalkas un daudzslāņainas blata un statusa attieksmes savā romānā konstruējusi L. Kota. Pirmais, acīmredzamais līmenis viņas darbā ir loģiskā blata un panākumu likumsakarība – tēls, kurš ieguvis deficīta preci, iedraudzējies ar gastronomu pārdevēju vai ietērpies kvalitatīvā (visbiežāk importa) apģērbā, blata hierarhijā ieņem augstu un iekārojamu vietu. Tomēr šajās attieksmēs aplēpts arī dziļāks, ideoloģisks slānis, kā tas aprakstīts šajā citātā: “*Pasaki, ko tu valkā, un es pateikšu, cik*

³³ Kota 2016, 16.

³⁴ Ikstena 2015, 152.

³⁵ Kota 2016, 56–57.

*daudz tu esi par padomju varu vai par brīvību. Čehu ādas kurpes bija labi, bet, ja kājās bija itāļu kurpes, tad zini, ka tava dzīve ir izdevusies, ka tu esi veiksmīgs cilvēks ar sakariem un blatiem.*³⁶ Tātad padomju ikdienā tik ierastais blats atsevišķos gadījumos vienlaikus apzīmē arī attālināšanos no padomju vērtībām. Šī divējādā blata daba rod atskaņas iepriekš skatītajā A. Ļedeņovas atziņā, ka blats vienlaikus gan veicināja, gan sabotēja padomju ekonomiskos procesus.

Tāpat L. Kotas romāna tēli, kas bauda acīmredzamas blata priekšrocības, tiek uzlūkoti ar skaudību un neuzticēšanos reizē. No vienas puses, tiek atveidota, piemēram, blata nozīme romantisku attiecību kontekstā, kad "importā gērbusies mātesmeita" izpelnās lielāku piekrišanu³⁷, taču, no otras puses, tas norāda uz tēla izmanību un tātad arī spēju manipulēt, apmuļķot. Šo pieņēmumu sev par labu izmanto romāna varone Zlata, kura vilcienos izkrāpj naudu no cilvēkiem – viņa tišuprāt izkopj pieticīgu, vienkāršu ārējo tēlu, kurā nav liecību par privilēģijām, kas saistītas ar blatu: "*Tādas sievietes nekrāpjas. Krāpjas stervas, pa gabalu atkožamas maitas. Šīs bija paijiņas, lellītes, godīgi saģērbušās pieticīgas mātesmeitas, nekādu importu, nekādu mirdzuļu un izaicinošu augstpapēžu zābaku, kas dabūti pa blatu.*"³⁸

Līdz ar to romānu sērijā ne vien tiešā veidā tikušas atveidotas blata, varas un statusa attiecības, bet arī sastopami gadījumi, kad ar pieņēmumiem, kas izriet no šīm attieksmēm, ticis manipulēts, lai lasītājam saistošā veidā izceltu šķietamā un patiesā nesakritību.

Secinājumi

Pēc skatītajiem darbiem un piemēriem iespējams secināt, ka izvairīgais un līdz ar to

daudzveidīgai interpretācijai atvērtais blata definējums vienlīdz dažādi un neviennozīmīgi ticis atspoguļots arī skatītajos romānu sērijas *Mēs. Latvija, XX gadsimts* darbos.

Ievērojama ir arī blata ietekme uz romāna telpiskajiem aspektiem – gan valodas, gan vizualitātes ziņā. Plašākā kontekstā tas norāda uz šī fenomena universālo, šķietami neizbēgamo klātbūtni padomju pilsoņu ikdienas gaitās.

Papildus klātesamības motīvam blatam romānos ir svarīga nozīme arī padomju pilsoņu hierarhijas konstruēšanā – personīgo kontaktu skaits un veids nosaka tēla iespējas iegūt vērtīgas, citiem nepieejamas preces, pakalpojumus un iespējas. Šāds aspekts norāda uz autoru centieniem izprast un atveidot konkrētā laikmeta reālijas un sociālo statusu sistēmas, tādējādi nodrošinot vēsturisko ticamību romānu lasītājiem.

Pakāpeniskā sabiedrības attālināšanās no padomju reālijām ar katru nākamo paaudzi rosina divējādas pārdomas saistībā ar blata atveidi latviešu literatūras darbos. No vienas puses, pastāv risks, ka daļa lasītāju nespēs uztvert pilno teksta nozīmes potenciālu. Taču gadījumos, kad blats visa literārā darba gaitā ticis cieši savīts ar citiem aspektiem, piemēram, telpu, ikdienas dzīvi un varas attieksmēm varoņu starpā – kā tas īstenots romānos *Istaba* un *Virsnieku sievas* –, tas kļūst sistemātiskāk un vieglāk uztverams arī tiem lasītājiem, kam šis fenomens ir jaunums. Tas savukārt liek cerīgāk uzlūkot šādu literāro darbu un blata tematikas potenciālo recepciju arī lasītāju vidū ārpus Latvijas.

Raksts sagatavots LZP FLPP projektā Nr. lzp-2019/1-0294 *Nacionālā identitāte: gastropoētiskais aspekts. Vēsturiskais, starpnacionālais un starpdisciplinārais konteksts.*

³⁶ Kota 2016, 179.

³⁷ Turpat.

³⁸ Turpat, 235.

VĒRES

- Akmentiņš, A. (2018) *Skolotāji*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Ikstena, N. (2015) *Mātes piens*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Jundze, A. (2017) *Sarkanais dzīvsudrabs*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Kota, L. (2016) *Istaba*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Manfelde, A. (2017) *Virsnieku sievas*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Berliner, J. S. (1957) *Factory and Manager in the USSR*. Cambridge: Harvard University Press.
- Crankshaw, E. (1959) *Kruschev's Russia*. London: Penguin Books.
- Fitzpatrick, S. (2000) *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford: Oxford University Press.
- Klumbyte, N., Sharafutdinova, G. (eds.) (2013) *Soviet Society in the Era of Late Socialism, 1964–1985*. Plymouth: Lexington Books.
- Latvijas Republikas vēstniecība Spānijas Karalistē (2021) Madridē prezentē Noras Ikstenas romāna “Mātes piens” tulkojumu. Pieejams: <https://www2.mfa.gov.lv/spain/aktualitates/68501-madride-prezente-noras-ikstenas-romana-mates-piens-tulkojumu> (16.08.2022.).
- Ledeneva, A. V. (1998) *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stack-Nelson, L. (2021) *The Year the River Froze Twice* by Inga Ābele. Pieejams: <https://www.worldliteraturetoday.org/2021/summer/year-river-froze-twice-inga-abele> (16.08.2022.).

Summary

The Interactions of *Blat*, Environment and Power in the Novel Series

Mēs. Latvija, XX gadsimts (We. Latvia, XX Century)

Throughout human history, social connections have affected the everyday lives of individuals in a multitude of ways. The need for “convenient” connections was even more exacerbated during the Soviet period, when useful friendships and acquaintances were crucial for obtaining even seemingly basic goods and services due to the inefficiencies of the Soviet production and distribution systems. This informal procurement system has created a collective trauma in Latvian society, which is also reflected through the prism of literature. This article aims to address how social connections are used for material benefit by various characters in the novels in this series, describing the Soviet chapter in the history of Latvia. The phenomenon of *blat* (the use of social connections to gain access to goods or services) is yet to be individually addressed in the context of Latvian literature or life stories in general. The article gives an insight into this Soviet-era concept of actual value and considers the challenges it poses for the modern readership.

In the first section of the article, different theoretical definitions and aspects of *blat* are examined and compared. In addition, the possibly far-reaching consequences that *blat* poses for the modern Latvian mentality have been considered. In subsequent sections the theory is applied to the novels being analyzed, particularly concentrating on the effect that *blat* has on shaping the surrounding environment and the power roles between various characters. In the conclusions the author underlines the importance of an extensive, multidimensional depiction of *blat* and the manifold effects it had on everyday lives of Soviet citizens, in order to promote deeper understanding of this phenomenon and provide a more immersive reading experience for young readers.

Key words: *blat*, contemporary Latvian literature, *Mēs. Latvija, XX gadsimts (We. Latvia, XX Century)* novel series, historical novel, environment, power.

Redakcijā saņemts 13.06.2022.